

Lietuviškas akcentas tarptautinėje San Francisko konferencijoje 1945 m.

Bolševikinei TSRS okupavus ir aneksavus Lietuvą, 1940-1941 metais labai suaktyvėjo JAV lietuvių patriotinė išeivija, kuri telkėsi į politines organizacijas, tokias kaip *Amerikos lietuvių taryba*[\[1\]](#) (toliau - ALT) ir šiek tiek vėliau JAV lietuvių tautininkų įkurta *Lietuvai vaduoti sąjunga*[\[2\]](#) (toliau - LVS). Abi organizacijos, tarpusavyje konkuruodamos, aiškiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę ir valstybingumo atkūrimą, telkė išeivių visuomenę, darė spaudimą JAV politikams, bandydami atkreipti jų dėmesį į okupuotą Lietuvą.

Prof. dr. Juozas SKIRIUS,

VDU Lietuvių išeivijos instituto vyriausias mokslo darbuotojas, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos mokslo tyrėjas

PASAULIOLIETUVIS.LT

JAV lietuvių organizacijų vadovai akylai stebėjo Antrojo pasaulinio karo metų vykstančias sąjungininkų konferencijas, o išeivių spauda tai gausiai komentavo. Patriotinę išeiviją liūdino karo pabaigoje neaiškus sąjungininkų požiūris į Baltijos valstybių likimą pokariu. Įtarinėjo, kad Lietuva, Latvija ir Estija, jau karo pabaigoje okupuotos Raudonosios armijos, bus paaukotos sovietams. Tam kategoriškai nepritardami išeivijos lyderiai, vaizdžiai tariant, „griebėsi šiaudo“ – kilo mintis, kad būtina neoficialiai atstovauti Lietuvai tarptautinėje San Francisko konferencijoje (1945 m. balandis–birželis), kur galutinai turėjo būti suformuota

Jungtinių tautų organizacija. Nuspręsta pasiųsti delegatus stebėtojus, kad šie konferencijoje bandytų paskleisti informaciją apie Baltijos tautų nelaimę ir konferencijos dalyvius įtikintų, jog Baltijos valstybės po karo turi teisę egzistuoti. Tai iš tiesų buvo patriotinis JAV lietuvių veikėjų sprendimas, siekiant bet kokia kainą gelbėti savo senąją Tėvynę iš sovietų gniaužtų.

JAV lietuvių tautininkų iniciatyvos

Pirmieji viešai prasitarė apie būtinumą siųsti delegatus į San Francisko konferenciją JAV lietuvių tautininkai, apie tai 1945 m. kovo 9 d. paskelbė savo spaudoje. Jie savaitraščio *Dirva* kovo 9 d. numerio pirmame puslapyje paryškintomis raidėmis skelbė: „Amerikos Lietuvių Misija[3] Kovo 24 Washington Rinks Atstovus į San Francisco konferenciją“. Ir trumpai pakomentavo, kad konferencijoje, kur bus parengta ilgalaikė pasaulinės taikos programa, „turės taip pat būti keliamas Lietuvos teisių apsaugojimo klausimas“[4]. Kadangi Lietuva, kaip sovietų okupuota teritorija, į *Jungtinių tautų organizaciją* (Dumbarton Okso konferencijoje) nebuvo įtraukta, tai atstovauti jos interesams konferencijoje nutarė JAV lietuviai tautininkai. Įdomu ir tai, jog tautininkų paskelbta informacija apie delegacijos siuntimą suaktyvino ALT vadovybę ir vertė ją pasisakyti tuo klausimu viešai. Tą pačią dieną, t. y. kovo 9 d., įvyko ALT Vykdomojo komiteto posėdis, kuriame svarstyta savos delegacijos siuntimo į San Franciską galimybė. Tiesa, tuo klausimu, kaip rodo archyviniai dokumentai, ir anksčiau buvo renkama informacija. Posėdyje ALT vadovai nutarė pirmiausia konferencijai paruošti „tinkamą memorandumą ir veikti drauge su latviais ir estais“[5]. Tautininkai kovo–balandžio mėnesiais tuo klausimu pradėjo akcijas: vyko susitikimai su JAV senatoriais ir kongresmenais, pokalbiai su JAV Valstybės departamento darbuotojais. Lygiagrečiai buvo formuojama delegacija, į kurią įėjo žymiausi JAV lietuvių tautininkų vadovai: Antanas A. Olis, Pijus J. Žiūris, Aleksandras Kumskis ir Kazys Karpius. Iš įvairių JAV politikų gautas pritarimas stiprino jų pasitikėjimą ir teikė vilčių. Tiesa, JAV lietuvių delegacijos į San Francisko konferenciją buvo įleistos tik kaip JAV organizacijų atstovai.

Pirmas iš kairės – kongresmenas Charles Kerstenas, antra – M. Kižytė, trečias – L. Simutis, ketvirtas – Lietuvos diplomatas Juozas Kajeckas (Leonardas Šimutis. Amerikos lietuvių taryba. Chicago, 1971, p. 177).

JAV lietuvių tautininkų iniciatyva, kaip minėta, vertė ir jų politinį konkurentą *Amerikos lietuvių tarybą* pasisakyti tuo klausimu. Pradžioje bandė apsiriboti tik Memorandumo paruošimu, kurį planavo įteikti konferencijos delegacijoms ir JAV politikams. Vėliau sustiprėjo nuomonė, kuriai atstovavo ALT pirmininkas Leonardas Šimutis ir *Amerikos lietuvių informacijos centro* vadovas Kostas

Jurgėla, kad reikia siųsti savo delegaciją į San Franciską. Delegaciją sudarė: Wiljamas Laukaitis, Vincas Kvietkus, pulkininkas Kazys Grinius ir spaudos atstovė Marija Kižytė[6]. Tiesa, ALT artima spauda nuolat kritikavo tautininkų pastangas dalyvauti konferencijoje ir jų pasisakymus apie gautą JAV politikų pritarimą.[7] Pagrindinis jų argumentas – JAV lietuviai tautininkai atstovauja ne išeivijai, o tik patiems sau. Galima pastebėti, kad vieningai atstovauti lietuvių interesams konferencijoje daugiausia trukdė JAV lietuvių organizaciniai nesutarimai ir jų vadovų asmeninės ambicijos.

Įdomu pastebėti, kad lietuvių delegacijų siuntimo į San Francisko konferenciją klausimas išeivijos spaudoje sukėlė diskusijas, kuriose daugiausia buvo pasisakoma už bendrą, vieningą delegaciją. Buvo pažymima, kad taip būtų sutaupyti išeivių suaukoti pinigai ir nebūtų svetimtaučiams demonstruojamas lietuvių susiskaldymas.[8] Panašios pozicijos laikėsi ir Lietuvos atstovai JAV (pasiuntinys Povilas Žadeikis, konsulai Petras Daužvardis ir Jonas Budrys), kurie galimoje bendroje lietuvių delegacijoje išvėlgė JAV lietuvių vieningos politinės veiklos pradžią. JAV lietuviai tautininkai, matydami išeivijos ir diplomatų požiūrį, rodė bendros delegacijos sudarymo iniciatyvą, bet ALT vadovai tam nepritarė, vengdami tautininkų, kaip iniciatorių, noro dominuoti delegacijoje. Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis, suprasdamas konferencijos esmę ir matydamas JAV lietuvių nenorą bendrai veikti, išliko abejingas JAV lietuvių dviejų delegacijų siuntimui. Tiesa, jis pageidavo susipažinti su JAV lietuvių parengtais konferencijai dokumentais, kad juose nebūtų politinio pobūdžio neatitikimų, žalingų Lietuvos klausimui.[9]

Amerikos lietuvių tarybos delegacija San Francisko konferencijoje

Pirmieji atvyko ALT delegatai. Jų spaudos atstovė Marijona Kižytė 1945 m. balandžio 29 d. telegrama į Čikagą pranešė, kad ALT delegacija San Franciske jau įsteigė savo štabą „Governor“ viešbutyje, kur štabus turėjo ir kitos JAV organizacijų delegacijos.[10] Balandžio 30 d. delegacijos nariai V. Kvietkas ir W. Laukaitis oficialiai užsiregistravo konferencijos sekretoriato ir JAV Valstybės departamento specialiai įsteigtame viešųjų ryšių biure (angl. *Public Liaison offise*). Užsiregistruojant reikėjo nurodyti, kokioms JAV organizacijoms jie atstovauja ir su kokiais laikraščiais turi ryšį.[11] Nieko nelaukdami, aktyviai pradėjo susitikinėti su JAV delegacijos nariais ir delegacijos patarėjais. Konferencijos organizatoriams, įvairių šalių delegacijų vadovams, įtakingiems visuomenės veikėjams ir spaudos atstovams įteikė atsivežto Memorandumo

kopijas, platino turimą literatūrą apie Lietuvą. Patys rinko informaciją ir siuntė JAV lietuvių spaudai. Memorandume buvo išdėstytas Baltijos valstybių siekis vėl tapti nepriklausomomis valstybėmis ir dalyvauti Jungtinių Tautų organizacijoje.[\[12\]](#) Tokiu būdu Memorandumas pakliuvo ir į konferencijos publikuojamų dokumentų rinkinį.

Gegužės 12 d. ALT delegacijai pavyko surengti spaudos konferenciją „St. Francis“ viešbutyje. Buvo nurodoma, kad atvyko 80 spaudos ir radijo atstovų (iš beveik 2000 buvusių San Franciske), tarp jų buvo visų didžiausių spaudos agentūrų ir dienraščių korespondentai. W. Laukaitis susirinkusiems atpasakojo atsivežto Memorandumo turinį, aiškino ALT siūlomus planuojamos Tarptautinės organizacijos konstitucijos papildymus ir pataisas,. Anot jo, konstitucijoje fiksuojamos pagrindinės laisvės garantijos turi būtų taikomos ir Baltijos šalims. Jis papasakojo, kaip Raudonoji armija įsiveržė į Baltijos valstybes ir panaikino jų nepriklausomybę, kalbėjo apie Lietuvos dabartinę būklę ir gyventojų padėtį, sovietų terorą, lietuvių deportacijas ir religijos persekiojimą. Spaudos konferencijoje V. Laukaitis rodė turimus dokumentus, tarp jų ir Memorandumą, leidinukus, o jų kopijas išdalijo susirinkusiems spaudos atstovams. Jie, teigiamai atsiliepdami apie gautą medžiagą, komentavo, kad „tai yra pirmas dokumentalus įrodymas apie sovietų žiaurumus“[\[13\]](#).

San Francisko konferencijos metu ALT artima spauda, daugiausia pasiremmdama M. Kižytės reportažais, lietuvių išeivijai rašė apie delegacijos veiklą, siekdama pateisinti atstovų siuntimą į San Franciską. Kartu buvo pažymima delegacijos veiklos naudą ginant Lietuvos reikalus, pabrėžiant jos teisę į visišką nepriklausomybę. Akcentuojamos delegatų pastangos ir jų ryšiai su žymesniais amerikiečiais.[\[14\]](#)

Amerikos lietuvių misijos delegacijos veikla

Šiek tiek vėliau atvykusi JAV lietuvių tautininkų delegacija, įvardyta kaip *Amerikos lietuvių misija* (toliau – ALM), vadovaujama A. Olio, savo biurą įkūrė „Californian“ viešbutyje ir pasisamdė sekretorę, vieno San Francisko laikraščio korespondentę. Tuoju prisistatė San Francisko konferencijos organizatoriams. Gegužės 4 d. įteikė atsivežto Memorandumo kopijas visų dalyvaujantčių JTO 47 delegacijų pirmininkams ir vyriausiajam konferencijos sekretoriui Algier'ui Hiss'ui. Šiuo dokumentu kreiptasi į konferenciją, steigiančią JTO, ir paprašyta į rengiamą šios tarptautinės saugumo organizacijos deklaraciją įtraukti paragrafą, suteikiantį

teisę Lietuvos Respublikai būti JTO nare ir teisėtai dalyvauti veikloje. Ten pat primenamos ir JAV valdžios garantijos dėl Baltijos šalių, kaip nepriklausomų valstybių, pripažinimo; cituojamos 1926 metų ir 1939 metų Lietuvos ir bolševikinės TSRS sutartys, gerbiančios abiejų šalių suverenitetą ir teritorinį vientisumą[\[15\]](#), siekiant parodyti Maskvos veidmainiškumą, sutarčių nesilaikymą. Iš esmės, ALM atstovai, bandydami įgyvendinti savo tikslą, siekė pirmiausia paveikti JAV delegaciją palaikydami ryšius su jos nariais – nuolat vyko susitikimai su JAV senatoriais ir kongresmenais bei JAV delegacijos patarėjais.

A. Olis kalba jubiliejiname „Margučio“ renginyje. V. Adamkaus bibliotekos nuotr.

Gegužės 5 d. „Palace“ viešbutyje ALM delegatai sušaukė spaudos ir radijo atstovus į konferenciją, kurioje A. Olis, kaip delegacijos vadovas, susirinkusiesiems referavo apie ALM užsibrėžtus darbus Lietuvos nepriklausomybės klausimais, nurodė Lietuvai padarytą skriaudą, nepriimant jos į

Jungtinės Tautos. Kiekvienam spaudos konferencijos dalyviui buvo įteikta Memorandumo kopiją ir aplinkraštis, paaiškinantis, kodėl atvyko ALM delegatai. Dalyvavo per 50 spaudos atstovų, tarp kurių buvo *Associated Press* ir *United Press atstovai* žurnalistai, garsus radijo komentatorius Raymond'as G. Swing'as. Reikia pastebėti, kad ALT delegatai nedalyvavo šioje spaudos konferencijoje (nors vėliau, gegužės 12 d., apsilankė W. Laukaičio spaudos konferencijoje). ALM veiklą ir ALM spaudos konferenciją aprašė Čikagos dienraštis *Chicago Tribune*, San Francisko laikraščiai ir laikraštis *The Detroit Times*.^[16] JAV lietuvių tautininkų spaudoje ir prisiminimuose buvo pažymima, jog JAV spaudos magnato Hearst'o laikraščiai, apie 60 leidinių, atspausdino vedamąjį straipsnį *The Case of Lithuania*, kuriame kartu buvo minimos ir Estija bei Latvija.^[17]

Paskutinėmis ALM delegacijos veiklos dienomis buvo organizuoti du dideli renginiai – gegužės 20 d. vyko pamaldos už Lietuvą San Francisko katedroje ir gegužės 22 d. buvo surengta vakarienė, kurioje dalyvavo per 80 kitų šalių delegacijų narių, spaudos ir radijo atstovų. Renginiai sulaukė visuomenės ir spaudos dėmesio. Dar kartą buvo atkreiptas dėmesys į Lietuvą ir jos bėdas. Deja, lietuvių delegatų platinama informacija sukėlė dalies konferencijos dalyvių ir JAV bei kitų šalių spaudos atstovų užuojautą ir susilaukė pritarimo, bet ne daugiau. Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, klausimas nebuvo sprendžiamas konferencijoje.

Vis dėlto JAV lietuvių delegacijų dalyvavimas San Francisko konferencijoje nepraėjo veltui – pavyko plačiau paskleisti informaciją apie Lietuvą, jos vargus ir siekius. Visa tai ALT ir JAV lietuviai tautininkai pasistengė išreklamuoti tarp išeivijos atstovų. JAV lietuvių spauda ir Lietuvos diplomatai gana teigiamai vertino delegatų veiklą, ypač tautininkų pastangas. Tiesa, neužmiršdami pažymėti jų vieningų veiksmų trūkumo Lietuvos laisvinimo byloje.

^[1] Amerikos lietuvių taryba – JAV lietuvių patriotinių organizacijų ir srovių (katalikų, tautininkų-santariečių, socialistų) bendras politinis organas, susiorganizavęs 1940–1941 m. Tikslas – vienyti JAV lietuvius kovoje už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą. 1941 m. iš organizacijos pasitraukė JAV lietuviai tautininkai, pasipiktinę JAV lietuvių socialistų ir dalies katalikų neigiamu požiūriu į atvykusį į JAV Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną. ALT veikia ir šiandieną.

^[2] Lietuvai vaduoti sąjungą – JAV lietuvių tautininkų politinė organizacija susikūrė 1941 m., kai tautininkai pasitraukė iš ALT. Tikslas – kovoti už Lietuvos

nepriklausomybės atkūrimą, glaudžiau bendradarbiauti su JAV valdžios atstovais. Organizacija veikė iki 1949 m., kai buvo įkurta vieninga *Amerikos lietuvių tautininkų sąjunga*, jungianti kelias tautininkų organizacijas. Tais pačiais metais tautininkai sugrįžo į ALT.

[3] Amerikos lietuvių misija – JAV lietuvių tautininkų 1944 m. įkurta organizacija, kuri rūpinosi politiniais reikalais ir Lietuvos laisvinimo klausimu. Veikė lygiagrečiai su Lietuvai vaduoti sąjunga.

[4] *Dirva*. 1945, kovo 9, nr. 10, p. 1.

[5] Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. kovo 9 d. *Lituanistikos tyrimo ir studijų centras/Pasaulio lietuvių archyvas* Čikagoje (toliau – LTSC/PLA). Leonardo Šimučio fondas, dėžė 1 (Dienoraščiai), Knyga – 1945 m. dienoraštis, l.n.

[6] Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. balandžio 23, 24 ir 26 d. *Ten pat*.

[7] Drąsus užsimojimas apdumti akis publikai. *Naujienos*. 1945, balandžio 19, nr. 93, p. 4 ir kt.

[8] Worcesterio lietuviai kviečia į vienybę. *Vienybė*. 1945, kovo 30, nr. 13, p. 2; Laikas Pradėti Veikti Bendrai. *Tėvynė*. 1945, balandžio 6, nr. 14, p. 2 ir kt.

[9] 1945 07 07 P. Žadeikio Vašingtone rašto nr.471 P. Daužvardžiui Čikagoje nuorašas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 656, ap. 4, b. 335, l. 76.

[10] Amer. Lietuvių Tarybos Delegacija Užsiregistravo, Dalyvavo Posėdyje. *Draugas*. 1945, balandžio 30, nr. 101, p. 1.

[11] Ši įstaiga įsteigta tam, kad būtų JAV delegacija apsaugota nuo įvairių neoficialių organizacijų delegatų prašymų. Jų visi prašymai, memorandumai, rekomendacijos turėjo būti įteikti šiai įstaigai. Jos tikslas – neutralizuoti neoficialius delegatus, palaikyti ramybę ir taikią veiklą San Francisko konferencijoje. (Žiūris P. J. Pranešimas apie San Francisco Konferenciją (nuorašas). *Klaipėdos universiteto bibliotekos RSKRS*, f. Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė (Pijus J. Žiūris), byla (Rezoliucijos), l.n.).

[12] San Francisco Spauda, Komentatoriai Rodo Simpatijas Lietuvos Troškimams. *Draugas*. 1945, gegužės 7, nr. 107, p. 1.

[13] Pasekminga ALT delegacijos spaudos konferencija. *Draugas*. 1945, gegužės 17, nr. 116, p. 4; Šiek-tiek iš San Francisco didžiosios konferencijos. *Tėvynė*. 1945, gegužės 18, nr. 20, p. 1.

[14] Baltijos valstybės ir Rusijos siekimai. *Draugas*. 1945, gegužės 2, nr. 103, p. 4.

[15] Banionis J. Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę. *Genocidas ir rezistencija*. 2020, nr. 1 (47), p. 25–26; Memorandum. *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Išleido Viktoras Petrikas Detroit, Mich., 1945, p. 21–22.

[16] ALM delegatų veikla San Francisco konferencijoje. *Vienybė*. 1945, gegužės 11, nr. 19, p. 1; Smetona Julius. Ant Lietuvos Aukuro. *Dirva*. 1945, gegužės 18, nr. 20, p. 3; Platus straipsnis apie Misijos darbą. *Ten pat*, birželio 1, nr. 22, p.

[17] The Case of Lithuania. *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Išleido Viktoras Petrikas Detroit, Mich., 1945, p. 25; J.K. ALM Delegacija atliko drąsų žygį. *Vienybė*. 1945, birželio 8, nr. 23, p. 2.

Projektas „Pasaulio Lietuva.“

Jei norėtumėte publikuoti straipsnį prašome nekeisti straipsnio pavadinimo, nurodyti informacijos šaltinį, autorių ir projekto pavadinimą.